



# KUML 2019

# KUML 2019

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

*With summaries in English*

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

# Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark

## Disputatsopposition 2

AF JAN BRENDALSMO<sup>1</sup>

---

Jakob Kieffer-Olsens avhandling tar for seg det store spørsmålet om det reelle antallet kirker i middelalderen i Danmark. Dette store spørsmålet er så stort, at det nærmest drukner i et hav av empiriske opplysninger, referanser og sitater uten at han “smider ut en livboj” i form av kapitellsammendrag med sine egne, tydelige konklusjoner. Dette kan gjøre det vanskelig for leseren å bli oppmerksom på hva han egentlig mener. Uansett er *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark* et verk den videre kirkehistoriske forskning ikke kan komme utenom.

Innledningsvis vil jeg si meg helt enig med Kieffer-Olsen i hans arbeidshypotese om eksistensen av et betydelig større antall kirker i middelalderen – ikke bare i Danmark, men også i Norge og Sverige.<sup>2</sup> Arkeologen Guðný Zoëga gir et godt eksempel på en slik virkelighet, fra Skagafjörður på Nord-Island, der det er dokumentert ca. 130 middelalderkirkesteder. Det ser ut til at det på 1000-tallet sto kirker på omtrent hver eneste selvstendige gård langs denne fjorden.<sup>3</sup> Kieffer-Olsen har en kort omtale av Skagafjörður-prosjektet,<sup>4</sup> men han benytter ikke muligheten til å stille spørsmålet om hvorvidt det kunne være aktuelt å oppfatte Skagafjörður analogt til danske forhold. Det er klare kulturelle og ikke minst politiske forskjeller mellom Island og Danmark på 1000-tallet, men jeg vil likevel mene at det grunnleggende spørsmålet om hvem som lot bygge kirker, og hvorfor, er identisk for de to land.

Men det er ikke primært tettheten av kirker i seg selv som er interessant, men snarere kirkenes relasjon til de menneskene som brukte dem. Hvilke typer bosetninger var det som skapte grunnlaget for kirkebygging? Eventuelt hvilke hendelser? Det hadde vært interessant å sett et kart over et mindre område i Danmark, der kirker, ødekirker og mulige kirker var relatert til bosetningene. En avhandling om dette temaet kunne ta sitt utgangspunkt i Kieffer-Olsens *opus magnum* – et meget solid utgangspunkt.

Videre er jeg også enig med Kieffer-Olsen i at kirkestrukturen i middelalderen var “dynamisk og fleksibel”, slik han innledningsvis hevder. Derimot er jeg ikke nødvendigvis enig i at den var spesielt “kompleks”, som er det tredje begrepet han benytter for å beskrive situasjonen. Å argumentere for årsakene til dette er mitt hovedanliggende her.

## Skriftlige kilder

Det er to forhold som er grunnleggende for å kunne se de danske middelalderkirkene i et større perspektiv, og disse blir ikke tilstrekkelig belyst i Kieffer-Olsens avhandling. Det første forholdet er begrensningen av de kildene som benyttes. Som Jes Wienberg er inne på (se hans opposisjon) i sitt spørsmål om forskjellen mellom begrepene kirke og kapell, er valget av begrep avhengig av hvem som betrakter og skriver. Et problem – eller en utfordring – for spesielt dansk og svensk forskning på middelalderens kirkehistorie, er det nær totale fravær av verdslige eller sekulære, skriftlige kilder til middelalderens kirkehistorie før ca. 1300. Eldre dansk kirkehistorie er skrevet av Kirkens menn og for Kirkens ledere. Man kunne dermed bli fristet til å antyde at Adam av Bremen og Saxo kun presenterer “fake news” – i alle fall gir de en høyst ensidig beskrivelse av den eldre kirkehistorien.

En mulig vei å gå for å unngå dette problemet, er å benytte analogier fra for eksempel Island og Norge. Her finnes det et stort sagamateriale, og i dette får vi hele “Historien” presentert fra den verdslige elitens utsiktspunkt. I tillegg har vi den tidlige kristenrettslovgivingen, formulert på 1000- og 1100-tallet, der motsetningene mellom nettopp den sekulære eliten og Kirken trer tydelig fram. Disse tidlige kristenrettene er resultat av kompromiss på Tinget i Norge mellom konge og biskoper på den ene siden og høvdinge og bønder på den andre. Først etter midten av 1100-tallet var kirkens menn kommet i en posisjon hvor de i større grad kunne diktere. Kieffer-Olsen refererer i avhandlingen norsk og islandsk forskning på respektive lands kirkehistorie,<sup>5</sup> men denne blir i det store og hele benyttet til å vise hva forskerne mener, snarere enn å bli drøftet opp mot de danske kilder. En slik diskusjon ville åpnet for en alternativ kontekst for opplysningene i danske middelalderbrev og jordebøker.

## Middelalderens teologi

Det andre og langt viktigere forholdet i Kieffer-Olsens avhandling er fraværet av en presis forståelse av hva en kirke var i middelalderen og hva den ble brukt til. Definisjoner og kriterier er viktige redskaper for å skape klarhet i forsknin-

gen, og bak et sett kriterier er det alltid en definisjon av begreper – bevisst eller ubevisst. Definisjoner gjør analysen tydeligere, og de forhindrer misforståelser for så vel forskeren som for leseren. Arkeologer som arbeider med middelalderen, og da spesielt med kirkene, benytter seg også av andre kilder som f.eks. de samtidige, skriftlige dokumentene. Og vi setter oss inn i den kildekritikken som følger med denne kilden. Vi mener at skriftlige dokumenter kan supplere eksisterende kirkebygninger og kirkeruiner som kilde. Derimot er det svært få arkeologer som trekker inn middelalderens teologi som kilde.

Hvorfor gjør vi ikke det? Er teologi og andre kilder til middelalderens kristne tro og praksis irrelevante for arkeologer og historikere? Tror vi at vi forstår forutsetningene for middelalderens religiøse praksis fordi vi er vokst opp i en kristen kulturkrets? Burde vi ikke nettopp derfor stille det banale, men høyst relevante spørsmålet: Hva ble disse bygningene faktisk benyttet til i middelalderen? Eller mer presist: Hva er en kirke?

La det med en gang være sagt, for å unngå misforståelser: Selv om Kirken hadde sin skolastikk og sin kanonistikk og dermed sine regler for kristen tro og praksis, så hadde også det sekulære samfunnet sine oppfatninger om kirkebygningene og bruken av disse. Mye er skrevet om dette temaet,<sup>6</sup> men formålet her er å påpeke at for å kunne diskutere middelalderens kirkeorganisasjon, vil det unektelig være nyttig å vite hvilke oppfatninger Kirken hadde om den og hvordan disse ble praktisert. Deretter kan man med større tyngde diskutere forholdet mellom sakral og profan bruk av kirkene.

Kieffer-Olsens avhandling har et eget kapittel 5 kalt “Kirkernes funksjoner”<sup>7</sup> og et påfølgende kapittel 6 “Patronatsretten og kirkernes ejere”.<sup>8</sup> Her hadde Kieffer-Olsen vært tjent med klare definisjoner av begreper. I det autoritative verket *Catholic Encyclopedia* (CE) – og som Kieffer-Olsen faktisk benytter ved én anledning for definisjonen av begrepet kapell<sup>9</sup> – finner vi en enkel definisjon: “Consecration, in general, is an act by which a thing is separated from a common and profane to a sacred use, or by which a person or thing is dedicated to the service and worship of God by prayers, rites, and ceremonies”.<sup>10</sup> En kirke er således en bygning som gjennom dedikasjon/innvielse blir reservert kun for kirkelige handlinger. Dersom en kirke brukes til andre formål blir den profanert eller vanhelliget, og den må dedikeres på ny. Profanering er et sentralt tema i de eldste norske kristenrettene.<sup>11</sup>

Ovenstående er en definisjon som Kieffer-Olsen tilsynelatende tilslutter seg, når han formulerer seg som følger: “Ordet kirke anvendes her i bred forstand som betegnelse for en bygning, hvori der foretages kirkelige handlinger”.<sup>12</sup> Det Kieffer-Olsen ikke presiserer, hvilket er helt avgjørende for bygningens funksjon som kirke, er at den må være innviet. Et reisealter blir derfor ikke, slik

Kieffer-Olsen skriver, “en form for omvandrende eller midlertidig kirke, der var begrenset til et bestemt område og en bestemt tidsperiode”.<sup>13</sup> Et reisealter fungerer kun som konsekvens av at presten som bruker det selv er en innviet person, ved at biskopen har utført den sakramentale handling som heter presteinnvielse, samt ved at innholdet i reisealteret er innviet av biskopen. Derfor, som Kieffer-Olsen skriver, er et reisealter ikke en kirke, men det er heller ikke “en form for kirke”.

Hva gjorde man når man ikke hadde en kirke, men likevel ville holde messe? I kongesagaene beskrives en hendelse på slutten av 900-tallet: “Nå seilte kong Olav øst over havet fra England, og kom til lands ved øya Moster. Der gikk han først i land i Norge, og han lot synge messe der i et landtelt”.<sup>14</sup> Dette sitatet finnes i litteratur Kieffer-Olsen har lest,<sup>15</sup> men det er ikke benyttet som diskusjonstema i hans avhandling. Kieffer-Olsen nevner selv at de frankiske konger, når de var i krig, oppbevarte halve St Martins “kåbe” i et telt.<sup>16</sup> En annen type kilde som er vanskeligere å benytte vitenskapelig, er muntlig tradisjon. I Norge finnes det en rekke beretninger om at de første kristne menighetene samlet seg til messe ved et stort kors i friluft. En opptegnelse fra Midt-Norge i 1774 lyder: “Førend øen Titteren blev bygget havde man paa Dahløen staaende et Kaars i Skjul, som endnu er at see, og hvor Gudstjenesten har været forrettet udi een med Sten omkring Kaarset indhegnet Kreds”.<sup>17</sup>

Et annet sentral begrep er “kirkelige handlinger”. Dette griper rett inn i kapittel 5, kalt “Kirkernes funksjoner”, der fenomenet kapell blir en utfordring for forfatteren. Kieffer-Olsen skriver at “kirkelige handlinger” foregår i “alle typer af kirker – domkirker, klosterkirker, sognekirker, kapeller med videre”.<sup>18</sup> De viktigste kirkelige handlingene i middelalderen var administreringen av de syv sakramentene: Dåp, konfirmasjon, vielse, nattverd (kommunion), bot (sjelesorg), prestelig innvielse, den siste olje (salve de døende).<sup>19</sup> I enhver kirke var det prestens ansvar å døpe barn, gi menigheten nattverd under messen, lytte til menneskene og gi dem rettledning for å bøte sine synder, og en sjelden gang foreta en vielse. I tillegg utførte han sin oppgave ved på hjemmebesøk å salve mennesker som lå for døden. Konfirmasjon og prestelig innvielse (ordinasjon) var biskopens mandat. Av dette – en kirke, en prest, en menighet, sakramentale handlinger – følger det av nødvendighet en gravplass for menighetens døde, et kjent objekt for arkeologene. For å presisere ytterligere: Et sogn utgjøres av et antall kristne som samles rundt en prest og en kirke, hva enten sognet er geografisk avgrenset eller ikke.<sup>20</sup>

Begrepene kirke/kapell og de tilsvarende latinske *ecclesia/capella* benyttes hyppig i middelalderen. Et utgangspunkt for å se forskjellen i innhold og dermed funksjon, er å være klar over at det store flertallet av kapeller ble ikke dedikert/

vigslet, men kun velsignet. Å velsigne er et ritual av lavere grad for helliggjøring.<sup>21</sup> Kirkegårder ble opprinnelig heller ikke vigslet, kun velsignet, selv om dette endret seg noe fra 1200-tallet.<sup>22</sup> En bygning som kun var velsignet men ikke innviet, kunne således ikke fungere som kirke, med mindre biskopen ga dispensasjon for enkelthandlinger.

Samtidig er definisjonen av kapell ikke helt enkel: “In dealing with the subject a large number of different kinds of chapels are to be considered, which vary according to their connexion with, or dependence upon, other buildings, or to the specific uses to which they were put. Thus we have chapels which structurally form part of a larger church, those which are included within other buildings not churches, and those which are entirely separate and detached. We have also papal, royal, episcopal, votive, wayside and mortuary chapels.”<sup>23</sup>

Som nevnt har Kieffer-Olsen benyttet seg av denne definisjonen. Det han derimot ikke gjør, er å skille ut kapeller som kun er velsignet, det vil si nær samtlige av de ovennevnte. Den type kapell som er interessant i denne sammenheng, er de innenfor gruppen av selvstendige og frittliggende kapeller (*those which are entirely separate and detached*), det vil si kirker betegnet som kapeller, men som ble betjent fra en annen kirke (*dependence upon*). Jeg går ut fra at det var 2 692 slike bygninger Jes Wienberg avgrenset som kilde i sin avhandling *Den gotiske labyrint*: “Samtlige kirker, der kan formodes at have fungeret som sognekirker før reformationen, uanset om de fandtes i købstæderne eller på landet”.<sup>24</sup> Jeg er ikke i stand til å lese denne avgrensningen på annen måte enn at disse 2 692 danske kirker var enten regulære kirker med egen prest eller kirker som ble betjent av en prest som administrerte sakramentene, som hadde en menighet, som tok tiende og hadde inntekter av landskyld (jordrente), men som residerte ved en annen kirke. Den residerende prest satt ved hovedkirken i et prestegjeld, samtidig som han betjente en eller flere annekskirker – kapeller (*capella*).

I Norge benyttes begrepet *capella* på det hele i de dokumenter som er skrevet på latin av biskoper og andre kirkeledere, samt av de prester som behersket latin. Ved bruk av norrønt språk i dokumentene og på sognenivået, er det derimot intet slikt skille mellom kirke og kapell, mellom hovedkirke og annekskirke – begge betegnes kirker. Dette gjelder prestenes brev så vel som folkets, i testamenter, eiendomshandel eller i brev fra prest til prest. Rent kildekritisk er det viktig å være oppmerksom på dette skillet mellom det høykirkelige på den ene siden og det lavkirkelige og dagligdagse på den andre siden. Et utmerket eksempel – selv om det er på “folkemålet” – er den norske erkebiskop Eiriks statutt 1189-90. Der omtales kun fylkeskirker og kapeller, og erkebiskopen skriver at alle kapeller var underordnet fylkeskirkene (*fylkis kirkia er allar kap-*

pellur hniga til j því fylke sem biskups er skipæn til).<sup>25</sup> Erkebiskopen sto her på fast teologisk grunn ved å følge prinsippene i den Gregorianske kirkereformen, ved å hevde at det var Kirken gjennom Paven og biskopene som bestemte over (rådet) høgendeskirkene (*Eigenkirchen*) og tilhørende prester. Som det vil bli utdypet nedenfor, var dette et standpunkt de verdslige kirkebyggerne på ingen måte var enige i. Nær 100 år senere, i 1260 i kristenretten for det midtnorske lovområdet (Frostatingsloven), omtales kun fylkeskirker og høgendeskirker.<sup>26</sup> Konflikten mellom Kirken og det verdslige samfunnet om råderetten var på ingen måte over. I beste fall kan erkebiskopen på denne tiden ha oppfattet dem som patronsatshavere, en motsetning som også Wienberg har påpekt i sin avhandling.<sup>27</sup>

For å konkretisere: Kieffer-Olsen gir et eksempel, der St Margrethe i Højelse i Ramsø herred i ett dokument betegnes botskapell, men i et annet dokument i 1257 “*ecclesia sancte [M]argarite posita iuxta mare*”.<sup>28</sup> Det er naturlig å lese disse to dokumenter således at det ikke var egen prest ved St Margrethe kirke, men at den ble betjent av presten fra en annen kirke. Dette er i samsvar med Morten Pedersens konklusjon for Slesvig stift, referert av Kieffer-Olsen i avhandlingen:<sup>29</sup> “Kapeller kan derfor være vanskelige – i visse tilfælde umulige – at adskille fra sognekirker”.<sup>30</sup> Det er samme hovedkonklusjon som jeg selv kom fram til i min undersøkelse av bruken av begrepet kapell i Midt-Norge i middelalderen.<sup>31</sup> Ikke desto mindre lar det seg gjøre å avklare hvorvidt det som betegnes kapell faktisk var en sognekirke med anneksstatus eller ikke ved å følge bygningen over tid og i de forskjellige typer kilder. Spesielt jordebøkene er anvendelige da disse opplyser om eventuelle forekomster av inntekter og utgifter (jordrente, tiende, kirkelige avgifter som katedratikum). For Kirken som institusjon er kapell et viktig organisatorisk og juridisk begrep, da det sier noe om hvem som har ansvar for de enkelte kirkene og hvilken gjensidig rang de har.<sup>32</sup> Med andre ord: hvilken posisjon de har innenfor det kirkelige hierarki til forskjellige tidspunkter. En kirkes status kunne ofte skifte som følge av omorganiseringer, ikke minst i løpet av senmiddelalderens gjennomgripende innføring av prestegjeld med hoved- og annekskirker.

I Norge er det ingen uenighet blant forskerne om at de tidlige kristne kongene i tillegg til å bygge kirker på sine egne gårder også lot bygge et antall residenskirker for biskopene, og at de bygde sentralkirker i hver av de administrative enhetene kalt fylker.<sup>33</sup> I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, et annet sentral oppslagsverk i tillegg til *Catholic Encyclopedia*, og som Kieffer-Olsen ved en rekke anledninger henviser til, skriver Lars Hamre under oppslagsordet “Kyrkans finanser” følgende for Norge: “Fylkeskirkene, som var de eldste norske sognekirker, var hovedkirker (*tituli majores*)”.<sup>34</sup>



*Catholic Encyclopedia* beskriver nærmere den tidlige fasen da kristendommen ble akseptert: På 300-tallet ble kristendommen offentlig religion i Romerriket, og kirker ble bygd i byene. Fra 400-tallet etablerte biskopene kirker og stasjonerte prester utenfor byene, og disse var opprinnelsen til fenomenet sognekirker. Slike kirker ble betegnet *tituli majores*, for å skjelne dem fra kirker bygd av verdslige ledere, og som ble betegnet *tituli minores*.<sup>35</sup>

I dansk forskning er det stor skepsis til å fortolke kildene i den forstand at det eksisterte sentrale kirker i tidlig kristen tid, kirker som kunne ha visse funksjonelle likheter med for eksempel de tidlige engelske *Minster churches* eller de tidlige norske fylkeskirkene. I stedet har forskerne konsentrert seg om patronatsretten, slik også Kieffer-Olsen gjør i sin avhandling.<sup>36</sup> Dette er, etter min oppfatning en avsporing når det gjelder tiden før ca. 1150. Men det finnes også de som tar et annet utgangspunkt, som Ebbe Nyborg<sup>37</sup> og Morten Pedersen. Pedersen konkluderer i sin avhandling med at “De senmiddelalderlige vidnesbyrd fra Utland (Vadehavsområdet) om de gamle moderkirkemønstre, er således helt enestående i en dansk sammenheng, og det på tross af, at der oprindeligt ud over hele det middelalderlige Danmark må være blevet opført tilsvarende særlig centrale stiftelser”.<sup>38</sup> Nå senest har denne oppfatningen fått en meget forsiktig støtte av Marie Bønløkke Spejlborg: “The establishment of central churches is well known in the context of mission, and may be considered a condition for missionary activity”.<sup>39</sup>

Kieffer-Olsen oppsummerer 1000-tallet kirkebygging som følger: “Denne fremstilling [dvs. hans avhandling] begynner i tiden etter religionsskiftet, etter at missionærene var kommet med deres nye tro, og etter at foregangsmændene hadde bygget de første kirker. Det var en tid, hvor den nye religion hadde slået rod, hvor man hadde en klar forventning om, at udøvelsen af den nye religion var bedst tjent med en kirke, og hvor man begravede de døde omkring en kirke. Konsekvensen heraf var, at man hadde et ønske om at bygge kirker overalt, hvor der var et behov”.<sup>40</sup>

Kieffer-Olsens mål har ikke vært å beskrive den tidligste fasen med kirkebygging. Likevel vil jeg mene at han hadde det gjort det betydelig enklere for seg selv dersom han hadde brukt noe mer tid på å definere enkelte grunnleggende begreper, som kirke og kapell, i og med at han bruker 47 sider på å diskutere nettopp kapellene. Hadde han gjort det, tror jeg ikke “kirkestrukturen” i dansk middelalder ville fremstått som spesielt kompleks.

## Patronatsrett og eierskap

Som innledning til kapitlet om “Patronatsretten og kirkernes ejere” hevder Kieffer-Olsen at “Umiddelbart var kirkestrukturen ikke afhængig af, hvem der ejede den enkelte kirke (...) Udgangspunktet var en situation, hvor langt de fleste kirker var at betragte som private kirker, gårdskirker eller egenkirker (...) For at betegne et ejerforhold eller en form for et ejerforhold til en kirke brugte man begrepet patronatsret, jus patronatus. Det anvendtes ikke meget før 1300-årene, men havde sin baggrund i kirkens kamp for at frigøre sig fra et verdsligt overherredømme primært i 1100- og til dels i 1200-tallet”.<sup>41</sup> Kieffer-Olsen siterer Jes Wienbergs oppfatning av kirkebyggeriet i den tidlige middelalder: “Aristokratiet må have optrådt som kirkebyggere og gavegivere i omtrent samme udstrækning som dets del i rigets jord”,<sup>42</sup> og kommenterer dette som følger: “Det er således nutidens tankegang [min understreking], at en meget stor del af middelalderens kirker er blevet etableret af stormændene, der derfor må have haft et ejerskab eller en patronatsret til disse kirker”.<sup>43</sup> Er det virkelig så enkelt?

Patronatsrett (kompromiss mellom kanonisk rett og germansk rettsoppfatning) og eierskap (full råderett) var to vidt forskjellige former for makt eller innflytelse over en kirkebygning i middelalderen. Etter at kristendommen på 400-tallet spredte seg fra de italienske byene og ut på landsbygda, mistet de italienske biskopene kontrollen med kirkeorganisasjonen. Sekulære ledere – fra fyrster til landaristokrater – bygde kirker. Kirkeeierne innsatte og avsatte prester, de tok kirkens og prestens inntekter, og konger og keisere innsatte og avsatte biskopene. Kirken som organisasjon var svært desentralisert, og paven hadde liten innflytelse over biskopene da disse var innsatt av verdslige ledere. Ifølge historikere som Frank Barlow<sup>44</sup> og Gerd Tellenbach<sup>45</sup> er dette en dekkende beskrivelse av situasjonen på 1000-tallet for hele Nordvest-Europa. Mot slutten av 1000-tallet startet derfor pave Gregor VII en svært viktig reform med mål om å frigjøre Kirken fra sekulært herredømme. I Norge ble reformen introdusert ved etableringen av det norske erkesetet i 1152-53. På slutten av 1100-tallet formulerte kong Sverre problemet med kirkereformen, sett fra den verdslige elitens ståsted, som følger: “Det var gammel skikk at kongen og bøndene kunne bygge kirker på gårdene sine, om de ville, for egne midler. De skulle selv råde disse kirkene og sette prester til dem. Men erkebiskopen krevde myndighet og råderett over enhver kirke så snart den var innviet, og over alle kirker hvor han tillot at det ble holdt messe”.<sup>46</sup> Kampen om råderetten over kirker og prester var fortsatt ikke over, selv om kirkereformen var innført for noen tiår siden, og det var ikke mer enn 60 år siden den norske kongen Harald Gille lot biskop Reginald av Stavanger bli hengt, da biskopen nektet å etterkomme en ordre fra kongen.<sup>47</sup>

Den gregorianske reformen, eller *Reforma Gregoriana*, er ikke spesielt diskutert i avhandlingen, selv om temaet berøres i forbindelse med innføringen av tienden.<sup>48</sup> Kieffer-Olsen viser til Erik Schalling som påpeker at fram til 1134 var det fortsatt slik at danske konger tilsatte biskopene.<sup>49</sup> Så, i løpet av få årtier skjedde en endring i Danmark i forholdet mellom den sekulære eliten og Kirken. I 1169 ble kong Valdemars far, Knut Lavard, opphøyet til helgen. I 1171 ble nye kirkeretter for Skåne og Sjælland innført, og disse tilskrives biskop, senere erkebiskop, Absalon. Dette medførte ifølge historikeren Poul Holm i en artikkel som Kieffer-Olsen refererer til i sin diskusjon av tienden,<sup>50</sup> at biskopene fikk hele programmet sitt gjennomført.<sup>51</sup> Den gregorianske reformen var ved dette blitt implementert i Danmark. Reformen ble selvsagt ikke akseptert av alle, noe de skånske opprørene i 1180-82<sup>52</sup> tydelig viser. Det kan tilføyes at denne konflikten mellom Kirken og de verdslige herskere forble delvis uløst fram til slutten av middelalderen. Samtidig betød det, at ingen av partene kunne oppnå full suverenitet.

Dersom begrepet patronatsrett ikke “anvendtes meget før 1300-årene” i Danmark,<sup>53</sup> og den gregorianske reformen ikke fikk sitt gjennombrudd i Danmark før i andre halvdel av 1100-tallet,<sup>54</sup> hvem var det da som kunne tildele danske kirkeiere patronatsrett til deres kirker i tidsrommet før 1150?

## Er Danmark (og Sverige) så spesiell(e)?

Jacob Kieffer-Olsens formål med å skrive sin avhandling har vært å reise spørsmål ved hvorvidt vi i dag har en absolutt kunnskap om hvor mange kirker og kapeller som faktisk eksisterte i Danmark i middelalderen. Dette spørsmålet har han besvart på en aldeles utmerket måte ved å ny lese eksisterende kilder og ved å trekke inn kildetyper som til vanlig ikke oppfattes som seriøse eller etterprøvbare. Mine ovenstående kommentarer endrer ikke dette faktumet, de er snarere et argument for at Kieffer-Olsen kunne gjort det langt lettere for seg selv dersom han hadde tatt mer hensyn til teologien som kilde. Mine synspunkter er samtidig en kommentar til andre av mine danske (og svenske) arkeolog-kolleger, som også i for liten utstrekning ser det som relevant å trekke inn norsk og islandsk kildemateriale i tillegg til teologien når de diskuterer middelalderkirkenes historie og funksjon. Om de fulgte dette rådet, ville det da vise seg at Danmark (og Sverige) faktisk ikke var så kulturelt enestående i middelalderen, at disse landenes kirkehistorie faktisk lar seg sammenligne med kirkehistorien i nabolandene rundt Norskehavet, Nordsjøen og Skagerak?

## NOTER

1. Opposition ved Jakob Kieffer-Olsens doktordisputas *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, Aarhus Universitet, 23 november 2018, jf. Jakob Kieffer-Olsen 2018.
2. Jf. Brendalsmo 2006, 2007.
3. Zoëga 2014.
4. Kieffer-Olsen 2018, s. 104.
5. Sveaas Andersen 1995; Bagge 1976; Helle 1988, 1999; Skre 1995, 1998; Brendalsmo 2006; Skovgaard-Petersen 1960; Stefánsson 1995; Vésteinsson 2005; Zoëga 2014.
6. F.eks. Wienberg 2000, s. 26-58; Brendalsmo 2006.
7. Kieffer-Olsen 2018, s. 459-506.
8. Kieffer-Olsen 2018, s. 507-664.
9. Kieffer-Olsen 2018, s. 461.
10. CE: Consecration.
11. Borgartingsloven kap. 18; Eidsivatingsloven kap. 37; Gulatingsloven I kap. 32.
12. Kieffer-Olsen 2018, s. 15.
13. Kieffer-Olsen 2018, s. 16.
14. Soga om Olav Tryggvason, kap. 47.
15. Brendalsmo 2006, s. 174.
16. Kieffer-Olsen 2018, s. 461.
17. Sogneprest Johan Støren, 1984.
18. Kieffer-Olsen 2018, s. 15.
19. CE: Sacraments.
20. CE: Parish.
21. CE: Sacraments, Sacramentals.
22. Muncey 1930, s. 143f; jf. Nilsson 1989, s. 70f, 98.
23. CE: Chapel.
24. Wienberg 1993, s. 20.
25. NGL IV, s. 98-100.
26. Brendalsmo 2006, s. 168.
27. Wienberg 1993, s. 177.
28. Kieffer-Olsen 2018, s. 462.
29. Kieffer-Olsen 2018, s. 471.
30. Pedersen 2003, s. 11.
31. Brendalsmo 2006, 172.
32. CE: Chapel, Chaplain, Oratory.
33. Taranger 1890; Helle 1988; Skre 1995; Brendalsmo 2006.
34. KLN 9 spalte 662.
35. CE: Ecclesiastical buildings.
36. Kieffer-Olsen 2018, kap. 6.
37. Nyborg 1986, s. 28.
38. Pedersen 2003, s. 196.
39. Spejlborg 2014, s. 82.

40. Kieffer-Olsen 2018, s. 665.
41. Kieffer-Olsen 2018, s. 507.
42. Wienberg 1993, s. 175.
43. Kieffer-Olsen 2018, s. 595.
44. Barlow 1979, s. 187.
45. Tellenbach 1993, s. 75f.
46. Sverre-soga, kap. 117.
47. Soga om Magnus Blinde og Harald Gille, kap. 8.
48. Kieffer-Olsen 2018, s. 25, 27, 617.
49. Kieffer-Olsen 2018, s. 528.
50. Kieffer-Olsen 2018, s. 48.
51. Holm 1998, s. 78.
52. Saxo, s. 301ff.
53. Kieffer-Olsen 2018, s. 507.
54. Holm 1998, s. 78.

## LITTERATUR

- Bagge, Sverre H. 1976: *Den kongelige kapellgeistlighet 1150-1319*. Bergen-Oslo-Tromsø.
- Barlow, Frank 1979: *The English Church. 1000-1066. A history of the later Anglo-Saxon church*. London & New York.
- Borgartings eldre kristenrett* (Borgartingsloven), versjon 1, etter AM 78 4°. Lengre versjon, etter AM 78 4°. De eldste østlandske kristenrettene. Utgitt ved Eyvind Fjeld Halvorsen og Magnus Rindal. Riksarkivet. Norrøne tekster nr. 7. Oslo, 2008.
- Brendalsmo, Jan 2006: *Kirkebygg og kirkebyggere. Byggherrer i Trøndelag ca. 1000-1600*. Oslo.
- Brendalsmo, Jan 2007: Deserted Churches and Migratory Legends. Towards an Understanding. *Arv: Nordic Yearbook of Folklore*, vol. 63, s. 71-98.
- Catholic Encyclopedia*: <http://www.newadvent.org/cathen/> (besøkt 08.10.2018).
- Eidsivatingens eldre kristenrett* (Eidsivatingensloven), lengre versjon, etter AM 68 4°. De eldste østlandske kristenrettene. Utgitt ved Eyvind Fjeld Halvorsen og Magnus Rindal. Riksarkivet. Norrøne tekster nr. 7. Oslo, 2008.
- Gulatingsslovi* (Gulatingssloven), 1981. Umsett av Knut Robberstad. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Helle, Knut 1988: The Organization of the Twelfth-Century Norwegian Church. I: Barbara E. Crawford (ed.): *St Magnus Cathedral and Orkney's Twelfth-Century Renaissance*. Aberdeen, s. 46-55.
- Helle, Knut 1999: Olavskirken 1250-1350 – sognekirke og kongelig kapell. I: Svein Ivar Langhelle & Birger Lindanger (red.): *Kongskyrkje ved Nordvegen. Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*. Haugesund, s. 54-103.
- Holm, Poul 1988: De skånsk-hallandske bondeoprør 1180-82. I: Anders Bøgh, Jørgen Würtz Sørensen & Lars Tvede-Jensen (red.): *Til Kamp for Friheden. Sociale Oprør i Nordisk Middelalder*. Aalborg.
- Johan Størens beskrivelse av Hitra prestegjeld 1774*. Johan G. Foss & Svein Bertil Sæther

- (red.). Utgitt av samarbeidskomitéen for lokalhistorie for Frøya og Hitra.Trondheim. 1984.
- Kieffer-Olsen, Jakob 2018: *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*. Odense. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* (KLNLM). Bind 1-21. Malmö, 1956-78.
- Muncey, R.W. 1930: *A history of the consecration of churches and churchyards*. Cambridge.
- Nilsson, Bertil 1989: *De sepulturis. Gravrätten i corpus iuris canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Stockholm.
- Norges gamle Love indtil 1387*. Fjerde Bind (NGL IV). Utgitt ved Gustav Storm. Grøndal & Søn. Christiania, 1885.
- Nyborg, Ebbe 1986: Kirke – sognedannelse – bebyggelse. *hikuin* 12, s. 17-44.
- Pedersen, Morten 2003: “*Capell. olim*”. *Nygrundlæggelse af kirker og sognedannelse I det middelalderlige Slesvig Stift*. Upublicert avhandling til ph.d-graden ved Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aalborg Universitet.
- Peder Schwane Bang. Beskrivelse over Hitterens Præstegjeld (1780)*. Med tillegg: *Johan Størens beskrivelse av Hitra prestegjeld 1774*. Johan G. Foss & Svein Bertil Sæther (red.): Utgitt av samarbeidskomitéen for lokalhistorie for Frøya og Hitra. Trondheim, 1984.
- Saxos Danmarks Krønike*. Anden Del. Oversat af Dr. Fr. Winkel Horn. Kjøbenhavn – Kristiania 1898.
- Skovgaard-Petersen, Inge 1960: Islandsk egenkirkevæsen. *Scandia* 26, s. 230-296.
- Skre, Dagfinn 1995: Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge. I: Hans-Emil Lidén (red.): *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo, s. 170-233.
- Skre, Dagfinn 1998: *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr*. Oslo.
- Soga om Olav Tryggvason*. Noregs kongesoger 1. Omsett ved Steinar Schjøtt og Hallvard Magerøy. Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy (red.). Oslo 1979.
- Soga om Magnus Blinde og Harald Gille*. Noregs kongesoger 2. Omsett ved Steinar Schjøtt og Hallvard Magerøy. Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy (red.). Oslo 1979.
- Spejlberg, Marie Bønløkke 2014: Anglo-Danish Connections and the Organisation of the Early Danish Church. Contribution to a Debate. *Networks and Neighbours*, Volume 2, 1, s. 71-86.
- Stefánsson, Magnús 1995: Islandsk egenkirkevesen. I: Hans-Emil Lidén (red.): *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo, s. 234-254.
- Sveaas Andersen, Per 1995: *Samlingen av Norge og kristningen av landet. 800-1130*. Oslo.
- Sverre-soga*. Noregs kongesoger 3. Omsett av Halvdan Koht. Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy (red.). Oslo 1979.
- Taranger, Absalon 1890: *Den Angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den Norske*, Første Hefte. Kristiania.
- Tellenbach, Gerd 1993: *The church in western Europe from the tenth to the early twelfth century*. Cambridge.
- Vésteinsson, Orri 2005: The formative phase of the Icelandic Church c. 990-1240. Helgi Þorláksson (ed.): *Church centres. Church centres in Iceland from the 11<sup>th</sup> to the 13<sup>th</sup> century and their parallels in other countries*. Reykjavik, s. 71-81.
- Wienberg, Jes 1993: *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Stockholm.
- Wienberg, Jes 2000: Fæstninger, magasiner og symboler. *Meta*, nr. 4, s. 26-58.
- Zoëga, Guðný 2014: Early church organization in Skagafjörður, North Iceland. The results of the Skagafjörður Church Project. *Collegium Mediaevale*, Vol. 27, s. 23-62.